

Međusoban odnos bolesti i svakodnevice

Mitchell L. Hammond, Epidemics and the Modern World, Toronto: University of Toronto Press, 2020, 536 str.

Kako zarazna bolest može utjecati na razne aspekte svakodnevnog života, vidljivo je na primjeru aktualnog koronavirusa koji se početkom 2020. proširio po čitavom svijetu. Iste te godine Mitchell L. Hammond, kanadski povjesničar, objavljuje svoju knjigu *Epidemics and the Modern World*. Baveći se prvenstveno zaraznim bolestima koje se prenose izravno, dodirom, kašljem i sl., odnosno neizravno s pomoću insekata ili pitke vode, Hammond istražuje u kakvom su odnosu bolesti i novovjekovni svijet. Analizirajući nekoliko epidemija, tj. pandemija koje su pogodile svijet unazad nekoliko stotina godina, autor prikazuje kako su pojedini aspekti modernog svijeta bili kreirani od strane različitih bolesti, ali i ujedno kako su i sami takvi aspekti utjecali na stvaranje novih bolesti. Za Hammonda to je svojevrsna baza knjige, što iznosi u njezinu uvodu i na što se nastavlja tezom kako je moderni svijet uspio u istrebljivanju većeg broja bolesti, ali i kako je isto tako odgovoran za uzrokovanje mnogih drugih.

Kakav je za Hammonda moderan svijet koji se nalazi u samom naslovu knjige, objašnjava u njezinu uvodu. Ideju o modernom svijetu djelomično je preuzeo od njemačkog sociologa Maxa Webera (1864 – 1920), prema kojemu „moderno“ obilježava preuzimanje karakteristika zapadnih zemalja (političke institucije, industrijalizacija, javno zdravstvo i sl.) od strane „ne-zapadnih zemalja“ (engl. *non-Western countries*). Svemu navedenom Hammond dodaje još i odnose medicine, čovjeka, države i prirode (okoline).

Uz Uvod („Introduction“) i Zaključak („Conclusion“), knjiga se sastoji od još jedanaest poglavlja u kojima autor predstavlja jedanaest različitih epidemija kronološkim redoslijedom od 14. stoljeća, koliko je to moguće s obzirom na to da su se neke pojavljivale i širile u istim vremenskim razdobljima. Ovih jedanaest epidemija prikazano je u jedanaest poglavlja, sastavljenih po gotovo istom principu. Svako poglavlje tako započinje određenom povijesnom anegdotom ili kratkim opisom današnjeg shvaćanja pojedine bolesti, koje zatim prati kratak kronološki opis pojave i širenja te načina i pokušaja liječenja bolesti. Osim toga, svako poglavlje sadrži i dio koji autor naziva *Science box*, unutar kojeg iznosi detaljnije opise određenih medicinskih i/ili znanstvenih koncepata. Na kraju autor svako poglavlje završava onime što on sâm naziva *Workshops*, unutar čega nudi čitateljima različite primarne izvore vezane uz prethodno analiziranu epidemiju te pitanja i smjernice kako bi se navedeni izvori mogli što bolje interpretirati te na neki način dodatno upotpuniti ono o čemu je autor prethodno pisao. Sve navedeno upotpunjeno je različitim znanstvenim i medicinskim istraživanjima, kao i statističkim prikazima u svrhu prikaza magnitude pojedinih događaja te radi usporedbe bolesti unutar različitih povijesnih razdoblja i geografskih područja.

U kakvom su odnosu okolina i zarazne bolesti, Hammond prikazuje u prvom poglavlju „Bubonic Plague and the Modern State“ (17 – 57). Jednako kako je okolina, tj. priroda imala utjecaj na kugu, posebice na njezino širenje, tako je i sama kuga utjecala na okoliš. Klimatske promjene, zatim loša hrana i životni uvjeti bili su najčešći faktori širenja kuge. U onim regijama koje su bile teško pogođene zarazom kuge posljedično su se često javljali brojni problemi s čitavim poljoprivrednim sustavima, kao što je to, primjerice, bilo u

području delte rijeke Nil, čija je poljoprivredna produktivnost nakon kuge bila upola manja.

Hammond, osim toga, piše i o odnosu pojedinih zemalja prema zaraznim bolestima i njihovim načinima nošenja s problemima prouzrokovanim njihovim širenjem. Takav je problem dodatno naglašen u sljedećem poglavlju „Sex, Gender, and the Pox of Many Names“ (57 – 105). Europske su zemlje u pokušaju suzbijanja različitih epidemija, u ovom slučaju spolno prenosivih bolesti (najprije sifilisa) ili ranije spomenute kuge, otvarale brojne institucije, posebne zgrade izvan gradova za smještaj zaraženih, ali i provodile niz regulacija kako bi prvenstveno pomogle u sprečavanju dodatnog širenja bolesti među siromašnim gradskim stanovništvom. Za razliku od toga, u Japanu nije bilo gotovo nikakvog sustava potpore siromašnom stanovništvu pa se liječenje od zaraznih bolesti moralo rješavati privatno, što u konačnici nije imalo uspjeha.

O kolonizaciji i njezinu utjecaju na širenje zaraznih bolesti Hammond piše u trećem poglavlju ove knjige, naslovljenom „Smallpox and American Catastrophe“ (105 – 147). Otkrivanje novih zemalja, njihovo koloniziranje te konstantne migracije između njih i ostalih zemalja rezultiralo je širenjem epidemija na globalnoj razini. Za razliku od sifilisa koji su Europljani donijeli sa sobom iz Novog u Stari svijet, boginje su bile bolest kojom su Europljani zarazili brojno stanovništvo novootkrivenih zemalja, a koliko su novootkrivene zemlje bile plodno tlo za brzo širenje zaraznih bolesti, Hammond razlaže u poglavlju „Yellow Fever, Race, and the Era of Revolution“ (147 – 191). Česti nemiri i revolucije u takvim zemljama rezultirali su brojnim emigracijama koje su, pak, pridonijele širenju zaraznih bolesti. Također, za širenje pojedinih zaraznih bolesti nije bio zaslužan samo ljudski faktor nego i česte prirodne katastrofe, kao što su to bile suše koje su, primjerice, utjecale na multiplikaciju virusa žute groznice.

Poput žute groznice, i širenje kolere bilo je djelomično potpomognuto klimatskim promjenama, kako je navedeno u poglavlju „Cholera and the Industrial City“ (191 – 233). Međutim, za razliku od epidemije žute groznice, koja se širila zbog raznih nemira i pobuna, kolera i njezino širenje uzrokovalo je razne unutarnje pobune, tj. sukobe pojedinih zemalja. Osim toga, kolera je utjecala i na promjene u urbanim strukturama pojedinih gradova. Takav je slučaj, primjerice, bio u viktorijanskom Londonu, čije je sve brojnije stanovništvo živjelo u veoma teškim uvjetima koji su samo pomagali širenje kolere, što je, pak, u konačnici utjecalo na promjenu čitave gradske vodovodne mreže.

U borbi protiv epidemija i za njihov uspjeh već od 19. stoljeća bila je iznimno bitna uloga države. Govoreći o borbi protiv tuberkuloze u poglavlju „Tuberculosis, Social Control, and Self-Control“ (233 – 277), Hammond iznosi kako se upravo u tom razdoblju počinje sve više govoriti o javnom zdravstvu. Na državnoj se razini poduzimaju potrebne mjere kako bi se gradovi očistili i životinje maknule s ulica, počinje se provoditi veća kontrola nad vodom i hranom i sl. Provođenje ovakvih mjera rezultiralo je smanjenjem smrtnosti stanovništva, što je u konačnici dalo oslonac državi da intervenira i u drugim sferama.

Tvrđnju kako su životinje, uz ljudski i prirodni faktor, najzaslužnije u širenju različitih zaraznih bolesti, Hammond potvrđuje u prethodnim poglavljima, a o epidemiji koja je pogodila isključivo životinje govori u poglavlju „Rinderpest, Imperialism, and Ecological Upheaval“ (277 – 315). *Rinderpest*, odnosno „goveđa kuga“ bolest je domaćih i divljih životinja koja se prvi put pojavila već početkom 14. stoljeća, a svoj vrhunac doživjela je u 18. stoljeću, kada je od ove bolesti samo u Europi umrlo preko 200 milijuna životinja. Ova epidemija „goveđe kuge“ jedna je od rijetkih epidemija spomenutih u knjizi koja je uspješno iskorijenjena, dok su kampanje koje su se provodile kako bi je se iskorijenilo

ukazale na rastući utjecaj koji su vlade pojedinih zemalja imale u politikama državnog zdravstva i ekonomije.

Da zarazne bolesti nisu samo izazivale sukobe ili se zbog njih širile po čitavom svijetu, nego da su imale utjecaja i na to kako su se pojedine borbe vodile, Hammond problematizira u poglavlju „Influenza 1918 – One Pandemic, Many Experiences“ (315 – 347). Iako nije imala izravan utjecaj na sâm ishod Prvog svjetskog rata, zbog zaraze gripom sve većeg broja vojnika, autor smatra da se smanjila borbena snaga obiju zaraćenih snaga, što je stvorilo velike logističke izazove. Tako u zadnjim ratnim kampanjama sve veći broj zaraženih vojnika nije bio u stanju postaviti čvrstu obranu odnosno napad, a velik utjecaj na posljednje borbe imao je i sve veći broj zaraženih u tvornicama koje su se bavile vojnom industrijom.

Nadalje, o problemima koje su sa sobom nosili pokušaji eradikacije, odnosno iskorjenjivanja pojedinih bolesti Hammond govori u poglavlju „Malaria and Modern Landscapes“ (347 – 391). Nerijetko su programi koji su se provodili s ciljem suzbijanja širenja bolesti ili njezina potpuna iskorjenjivanja imali brojne negativne posljedice na ljude, ali i životinje, što je bio slučaj i s malarijom. Upravo se zbog toga umjesto izraza istrebljivanje i/ili iskorjenjivanje bolesti počelo govoriti o „kontroli“. Također, o različitim, često negativnim konotacijama koje su imali određeni načini liječenja ili, u prethodnom slučaju, ograničavanja širenja bolesti, Hammond piše u poglavlju „Illness, Disability, and the Struggle for Inclusion“ (391 – 427). Upravo je takve implikacije imala i riječ cijepljenje (engl. *vaccination*). Javnost se prvi put s masovnim cijepljenjem susrela za vrijeme suzbijanja epidemije boginja, kada su brojni narodi pod kolonijalnom vlašću bili primorani na cijepljenje. Prema tome, kada je u 20. stoljeću objavljen program cijepljenja protiv dječje paralize, s obzirom na prethodna iskustva, određene su zajednice, poput Indije, odbijale cijepljenje. Zbog toga se više nije govorilo o cijepljenju, nego o imunizaciji (engl. *immunization*).

Iako u prethodnim poglavljima piše o više-manje uspješnim pokušajima različitih zemalja u sprečavanju širenja spomenutih bolesti, u posljednjem poglavlju „The Faces of HIV/AIDS“ (427 – 463) Hammond navodi nekoliko slučajeva kada su pojedine zemlje (ne)namjerno uzrokovale dodatno širenje epidemije. Kao primjere navodi pojedine afričke zemlje koje u drugoj polovini 20. stoljeća zbog čestih društveno-političkih nemira i nestabilnih vlada nisu bile u stanju provoditi politiku sprečavanja širenja zaraze. S druge strane, navodi i primjer Ugande, čija je novouspostavljena vlast 1986. nakon političkih previranja uspjela oformiti jasnu i relativno uspješnu borbu prema širenju zaraze. Nadalje, govoreći o utjecaju političko-socijalnih aspekata na širenje zaraze, Hammond spominje i Rumunjsku koja je osamdesetih godina 20. stoljeća u provođenju svoje nove pronatalne politike uzrokovala širenje HIV-a među djecom. Na kraju svakako valja navesti i činjenicu kako je ponekad sprečavanje jedne dovelo do širenja druge bolesti. Tako je, primjerice, malarija neizravno utjecala na širenje HIV-a u Africi, i to zbog činjenice da je uzrokovala anemiju, zbog koje su oboljeli trebali transfuziju krvi. Kako se nije provjeravalo je li transfuzijska krv kontaminirana drugim virusima, ona je uz nesterilizirane medicinske igle uzrokovala sve veći broj zaraženih HIV-om.

Nakon poglavlja o epidemiji HIV-a, slijedi posljednje poglavlje „Conclusion“ (463 – 469), u kojemu Hammond iznosi svoja zaključna razmatranja.

Kako i stoji u samom uvodu knjige te kako je već ranije navedeno, Hammondova knjiga *Epidemics and the Modern World* istražuje određene zarazne bolesti te njihov odnos

s nekim bitnim aspektima modernog svijeta. Već ustaljeno vjerovanje kako su tijekom prošlosti brojne bolesti imale velik utjecaj na društva, politiku te općenito svakodnevni život Hammond upotpunjuje tezom kako su navedeni aspekti recipročno utjecali na bolesti. Dok piše o takvom odnosu, Hammond ne daje samo povijesni pregled pojedine bolesti nego simultano govori i o povijesti medicine u jednoj razvojnoj perspektivi. Pri tome će čitatelju s malo ili nimalo prethodnog medicinskog znanja biti veoma lako čitati ovo djelo, a ono što u samom tekstu eventualno ostane nejasno gotovo je uvijek dodatno obrazloženo u spomenutoj *Science box* sekciji. Osim toga, nikada ne navodi samo jedan primjer, nego piše o različitim iskustvima raznih zemalja, što gotovo u pravilu podupire raznim statističkim podacima. Također, Hammond govori i o različitim pogledima na sprečavanje širenja, odnosno iskorjenjivanja bolesti i na cijepljenje unutar različitih vremenskih razdoblja. Odnosno, bavi se i temama koje su u javnosti trenutno aktualne, što je također jedan od razloga zbog kojega ova knjiga može poslužiti kao veoma zanimljivo štivo, posebice onima koje ovakve teme zanimaju.

Dunja Škorić

Epidemije i društvo

Frank M. Snowden, Epidemics and Society: From the Black Death to the Present, New Haven: Yale University Press, 2020, 582 str.

Zadnje dvije godine obilježile su riječi kao što su bolest, pandemija, epidemija, virusi i razni drugi medicinski termini. S obzirom na to koliko takvi termini zauzimaju svakidašnji medijski prostor, nužno je prisjetiti se one stare izreke da se povijest uvijek ponavlja. Upravo takav jedan pogled u prošlost pruža Frank M. Snowden u djelu *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*. Snowdenu, dugogodišnjem profesoru povijesti, točnije povijesti medicine na prestižnom američkom sveučilištu Yale, ovo nije prva knjiga u kojoj se bavi epidemijama. U drugim dvjema knjigama proučavao je malariju i koleru u Italiji.

Knjiga *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present* daje pregled epidemija i njihov utjecaj na društvo kroz povijest. Kako Snowden navodi u uvodnim poglavljima, djelo je nastalo kao rezultat njegovih predavanja i nije mu namjera pružiti detaljnu analizu svake pandemije i njezinog utjecaja. Autorova je želja da knjiga bude lako čitljiva široj publici te da pokrene diskusiju o spremnosti našeg društva da se suoči s novim epidemijama. Upravo zato autor u poglavlju o svakoj epidemiji donosi prvo medicinsku i znanstvenu pozadinu, zatim navodi okolnosti koje su dovele do pojave pojedine pandemije, njezine simptome i sl., da bi potom razmatrao kako je bolest utjecala na svakodnevni život određenog vremena. Iz autorova pristupa može se iščitati hipoteza cijelog djela – pandemije nisu bile odvojene od svakodnevnog života društva kroz povijest, one su imale jednake, u nekim slučajevima i veće posljedice na razvoj ljudskog

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2021.

Poseban broj

*Prema povijesti „nevidljive“ prijetnje: epidemije i
pandemije u Srednjoj Europi i Mediteranu*

Special Issue

*Towards an History of “Invisible” Threat: Epidemics
and Pandemics in Central Europe
and the Mediterranean*

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Gosti urednici/Guest Editors

Nikola Anušić i Filip Šimetin Šegvić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*